

Noves pedagogies ciutadanes per a les noves ciutadanes: una mirada des d'Amèrica Llatina

Jorge Osorio Vargas, Universitat de Playa Ancha, Valparaíso, Xile.

Traducció: Joaquín Martínez Ortiz

La crítica al funcionament de les democràcies realment existents, en la nostra regió, és un signe cada vegada més emfàtic en aquest temps recent. És tant un assumpte de desconfiança de les institucions i dels actors polítics tradicionals (especialment els partits), el que s'expressa en les mobilitzacions juvenils i estudiantils amb una clara empremta crítica i rupturista), com també de pèrdua de sentit de la política mateix i de la significació dels espais públics com a àmbits d'expressió i incidència ciutadana real.

No obstant això, en sentit invers, la crítica democràtica està sent també font de renovació de les formes de fer política, d'un enfortiment dels moviments ciutadans orientats a l'ampliació de la democràcia representativa cap a una democràcia participativa i d'una ampliació de les temàtiques d'interés ciutadà en el debat públic, com són les conseqüències culturals, econòmiques, mediambientals quotidianes de la globalització en la vida quotidiana dels ciutadans. Des d'aquesta perspectiva, podem sostenir que no estem davant d'una declinació de la política, sinó més aviat davant d'una tendència dirigida a relegitimar la democràcia des de l'exercici i reconeixement ple de l'exercici de la ciutadania en tots els àmbits que estableix la doctrina dels drets humans.

En efecte, l'assumpte central d'aquestes noves mobilitzacions és la constatació d'una asimetria entre el principi del respecte dels drets humans i la incapacitat de les institucions polítiques per garantir-lo dit en termes més directes: el capitalisme tecnoliberal dominant i la democràcia i el seu sustent en els drets humans no constitueixen un sistema virtuós. El "clàssic" tema teòric i pràctic de les condicions socials i econòmiques que haurien de fer possible la viabilitat i consolidació de la democràcia a la societat es relleva amb tota la seua força en l'actual conjuntura política.

A Xile un dels principals dèficits de la democràcia des dels anys noranta del segle passat ha estat la precària condició deliberativa. La transició institucional postdictadura va exigir nivells alts de consensos i disciplina per assegurar

governabilitat. Ha estat recurrent valorar el desenvolupament polític dels últims vint anys per l'existència d'un règim d'acords. El dissentiment va adquirir un to sospitos i nociu per a la seguretat democràtica.

Podem dir que la via xilena a la democràcia postdictadura ha estat de manera important sustentada en un temor al desacord, romanent, de manera invariable, procediments i institucions excloents, però que tenen la virtut de donar estabilitat al règim polític, com és el sistema electoral binominal.

El "sistema dels consensos" ha comportat una tendència a la "elitització" de la política i una estricta observança d'un model de governabilitat de restrictiva participació ciutadana. Els resultats d'aquest fenomen han estat la desafectació política d'importants sectors de la ciutadania, la paràlisi en el desenvolupament de noves institucions que assegurin una dimensió participativa de les polítiques públiques i un èmfasi en la seguretat, més que en el desenvolupament de formes participatives i deliberatives de democràcia (Boeninger, 1997)

La noció *del comú* en la nostra democràcia ha estat sustentada en el valor (i l'estima social estesa) de la seguretat. Davant de situacions polítiques conflictives o tensions socials és quotidià escoltar de part de la classe política la necessitat de blindar els processos. Aquesta expressió no és sinó la forma com els actors polítics reaccionen davant la incertesa i el conflicte. Es desconfia de la deliberació, i les persones tendeixen a confiar en consensos i acords que aparenten controlar tot risc i disminuir la por al "diferent" i a l'"inèdit". Ens preocupa que al país es consolide, d'aquesta manera, una tendència cap a una privatització de la democràcia i del debat dels assumptes públics.

Però la veritat és que en contextos globals postindustrial la governabilitat requereix una gestió del risc i la incertesa, la participació i l'obertura de dinàmiques deliberatives. L'opció contrària seria consolidar una democràcia elitista cridada a regular i disciplinar el règim polític, a través del desenvolupament d'un lideratge de la seguretat. Llavors, el dilema dels ciutadans seria renunciar a la participació en l'espai públic i lliurar una mena de mandat perquè uns pocs gestors definisquen el contingut i el sentit *del comú*.

És evident que, a Xile, opinions crítiques sobre el desenvolupament polític es manifesten en les vores d'aquests consensos, per la insuficient habilitat que té la nostra democràcia institucional per processar l'emergent, el diferent, l'alteritat. Així ha succeït històricament davant temes com les violacions dels drets humans, els

assumpes dels drets sexuals i reproductius i els conflictes mediambientals. No hi ha una capacitat efectiva de processar públicament i sota condicions d'una democràcia deliberativa dilemes morals de fons.

El debat sobre l'educació no és alié a aquesta situació general. Si és el cas específic, la qüestió es complica encara més per l'excessiu zel que han tingut els gestors de la política educativa a raó dels seus plantejaments i resultats, i la tendència a un lideratge de la seguretat, més que a un lideratge que integre i cohesione des de la pluralitat. Les polítiques educatives a Xile han estat més aviat abstrertes, sustentades en l'autoelaboració d'un discurs social que les defineix com "de consens", "consensuades", però la veritat tal procés de construcció social no ha existit; han estat polítiques poc obertes a la crítica i a la diversitat de plantejaments, fundats en un model de processament dels consensos de caràcter expert.

Per tots els antecedents assenyalats, ens sembla d'importància assenyalar dos grans eixos per desenvolupar del tema d'aquest article:

a. l'assumpte de la relegitimació de la democràcia i les seues vies d'expressió dels seus principis de representativitat i

participació
ciutadana, i;
o. l'assumpte de
l'ampliació de la
qualitat de la
democràcia entesa
com la configuració
d'un pacte social
que impliqui
institucions i
subjectes adherits
al sentit comú (ètic i
jurídic) dels drets
humans.

Des de la perspectiva de “l'educatiu”, els temes que estem assenyalant impliquen plantejar les possibilitats, condicions i continguts d'una educació per a la ciutadania

i la seua corresponent pedagogia, que al nostre parer hauria d'assumir dos importants dimensions:

a. la de configurar un sentit comú fundat en els drets humans que permeta als ciutadans/es vigilar, denunciar i exigir a les institucions en què es constitueix el poder, i;

b. desenvolupar moviments ciutadans per establir

“democràcies participatives” en els àmbits institucionals més resistents a reconèixer l'exercici d'una democràcia sobirana.

Podem dir que hi ha tres manifestacions a les quals poden donar-se aquests moviments, practicant a) una democràcia de l'expressió (la ciutadania pren la paraula); b) una democràcia d'implicació (la ciutadania estableix acords sobre com vol la seua democràcia i la seua societat) i c) una democràcia d'intervenció i de confrontació (la ciutadania actua com a moviment col·lectiu per aconseguir el desitjat) (Rosenvallon, 2007)

La nostra tesi és que l'educació en drets humans, entesa com una educació de la ciutadania, practicada en tots els àmbits socials i d'aprenentatge i desenvolupada sota diverses modalitats institucionals (escolars o no), és una condició de possibilitat per a la consolidació d'aquestes tres maneres d'exercici democràtic. En aquest sentit, l'educació per a la ciutadania i els drets humans actua com un horitzó crític, ètic i jurídic, de les pràctiques dels moviments socials, de les institucions polítiques i de les recreacions democràtiques que exigeixen els temps actuals sota el tecnocapitalisme. És un contribuent a la creació d'un capital cívic capaç de mantenir sempre vigent la crítica de la democràcia en perspectiva d'ampliar-la en

un sentit participatiu.

1. Models d'educació per a la ciutadania en disputa

Com hem assenyalat anteriorment la tensió principal en el camp polític és la forma asimètrica com es desenvolupen les dinàmiques del tecnocapitalisme (concentració del poder, “mercadisme” extrem, exclusió estructural, monopolització del coneixement) les demandes democràtiques dels ciutadans. Els sistemes democràtics dominants es mostren resistents a reconèixer la diversitat d'actors i de cultures que s'expressen en els països. Un conservadorisme jurídic (present a esquerra i dreta) impedeix, en general, el desplegament de les noves formes democràtiques d'expressió, de participació i de confrontació que sorgeixen a partir de conflictes ambientals, culturals, laborals i de govern local. Per això, no existeixen vies per reconsiderar les bases socials de l'Estat de Dret democràtic i les noves formes de sobiranisme i de manifestacions autoconstituents que es manifesten en la societat.

Populismes autoritaris tampoc reconeixen aquesta cultura d'emergència democràtica autònoma i confonen la retòrica constitucionalista amb el que significa un pacte social democratitzador, que reconega el dret de la ciutadania a sotmetre els règims institucionals a una revisió conseqüent amb els principis dels drets humans.

Abans de referir-nos a les coordenades de la pedagogia ciutadana que sorgeixen dels moviments socials ens sembla fonamental descriure els plantejaments i les polítiques d'educació per a la ciutadania i els drets humans que es despleguen en els països, des de la iniciativa dels Estats, i que, en general, obeeixen a orientacions o “inspiracions” d'organismes internacionals i multilaterals.

Dos aspectes són necessaris rellevar en aquest assumpte:

a. Aquestes iniciatives d'educació per a la

ciutadania es
realitzen des dels
anys noranta
passats en el marc
de reformes
educatives i de
modernització
curricular que
busquen posar a to
el paper de les
escoles amb la
formació ciutadana
i constitucional
(Osorio, 2006).
Aquestes polítiques
han donat lloc, en

destacats casos, a
experiències i
projectes
innovadors, que han
permès l'ampliació
del concepte
d'educació
ciutadana més enllà
del "contingut
doctrinari i
constitucional",
suscitant
l'articulació de les
pràctiques
educatives
institucionals amb

nous desafiaments
curriculars i
culturals, com són
els temes del medi
ambient, la no
discriminació, els
enfocaments de
gènere en la gestió
educativa, els drets
dels pobles
originaris,
l'ampliació de la
ciutadania a àmbits
socials i econòmics i
l'ensenyament de
les violacions dels

drets humans
durant el cicle de
les dictadures
militars en el marc
d'una "pedagogia
de memòria"
(Osorio, 2006;
Rubio, 2013 a;
Rubio, 2013 b)

Segons la nostra anàlisi, en les propostes d'educació per a la ciutadania desenvolupades en el marc de les Reformes disputen dos enfocaments:

a. El primer
enfocament es
fonamenta en la

noció de governabilitat democràtica. El seu argument és el següent: les democràcies llatinoamericanes requereixen modernitzar les seues institucions, especialment els seus parlaments i el poder judicial, augmentar els índexs de transparència,

implementar
mecanismes que
processen conflictes
socials el factor
principal de les
quals ha de ser un
sistema de partits
polítics sòlids,
augmentar l'accés a
una educació de
qualitat i
desenvolupar
polítiques de
combat a la
pobresa i de
protecció social. Tot

això en el marc
d'un model de
mercat que no se
sotmet a discussió,
encara més, es
tracta de dotar els
sistemes polítics
d'una racionalitat
liberal que permeta
la consolidació de la
inversió estrangera,
la seguretat
mercantil i una
postura lleu de
l'Estat en relació al
funcionament del

mercat. Aquest
esquema s'associa
als valors de la
democràcia
representativa i si
bé es reconeix els
déficits en el
funcionament
d'aquesta s'aposta
per la
modernització
constitucional i el
desenvolupament
de polítiques de les
anomenades
igualtat

d'oportunitats o de
creixement amb
equitat. Els drets
humans es
reconeixen com a
atributs
constituents de la
democràcia i
plantegen els
dissenys de
governabilitat en
perspectiva
d'aconseguir que la
democràcia siga
capaç de moderar i
consensuar la

garantia i
l'exigibilitat
d'aquests drets en
totes les seues
generacions.
Retòricament es
reconeix que el
sistema educatiu té
un paper
fonamental per a
sustentar una
cultura cívica que
desenvolupe
aquesta democràcia
dels consensos i
que assegure que

els anomenats sectors emergents s'expressen o es confronten dins dels marcs de la democràcia representativa. En les reformes curriculars s'ha accentuat el pes de l'ensenyament dels valors ciutadans des d'aquest enfocament de civisme democràtic (IEA, 2010; Cox,

2010; García &
Flors, 2011; Cox,
2013)

o. Un segon
enfocament que ha
orientat l'educació
per a la ciutadania
en les reformes
educatives se situa
des de la
perspectiva del
desenvolupament
d'una educació
ètica (o formació en
valors) ampliant el
caràcter de

l'ensenyabilitat dels drets humans, cap a una concepció educativa que remet l'acció formativa a l'esfera d'actuació moral i social dels subjectes. Es parlarà d'una educació deliberant i de la formació d'estudiants deliberants com a condició de l'aprenentatge dels

drets humans,
posant l'accent en
les capacitats
morals i en les
competències de
participació dels
joves davant els
assumptes d'interés
públic (Madgenzo,
2011)

c. Segons aquesta
orientació, les
esferes de
l'educació per a la
ciutadania estan
intervingudes per

una idea de
ciutadania
democràtica que es
constitueix no
només des d'allò
institucional sinó
també: 1) des de la
pràctica d'una ètica
política que
s'expressa en la
voluntat de
construir sentits
comuns per a
participar en l'àmbit
públic; 2) en el
desenvolupament

de l'autonomia i la responsabilitat dels subjectes; 3) en la generació d'accions col·lectives per a la democratització de la societat, la participació en els mecanismes existents per a exigir drets i llibertats a l'Estat; 4) el desplegament d'una subjectivitat sensible a l'ajuda mútua, el

reconeixement, a cura de les persones i del medi ambient, a la solidaritat i a la no- discriminació-

2. Coordenades d'una pedagogia per a “noves ciutadanes”

Els continguts de l'anterior apartat ens donen peu per a explorar el que constitueix el mapa de continguts de l'educació en drets humans segons les pràctiques i teories pedagògiques dels moviments ciutadans democratitzadors.

Per a això cal rellevar els següents antecedents de “situació” que viu el desenvolupament de les democràcies dels nostres països:

- La fissura entre la potencial capacitat institucional per obrir els camps i mecanismes de participació ciutadana com a resultat de l'acció dels moviments socials i les restriccions que el model de governabilitat predominant estableix, per a evitar el “desbordament” de les pretensions ciutadanes en relació al canvi del model econòmic i les possibilitats d'avançar cap a polítiques econòmiques garantistes dels drets humans en totes les seues dimensions.
- La incapacitat dels partits polítics tradicionals per “llegir” les pràctiques democràtiques de confrontació com a fonts d'una revitalització de la vida ciutadana, imperant més aviat el sentiment d'amenaça i de desconfiança a la capacitat autoconstituent dels moviments ciutadans.
- El debilitament de la capacitat transformadora de coalicions d'esquerra al

moment d'assumir el govern per les "exigències" de la dinàmica global del tecnocapitalisme i la conformitat amb l'aplicació de models socioliberalis que apunten més al "creixement" que a l'equitat.

- Les disputes sobre el lideratge, orientació i propostes institucionals dels moviments ciutadans, en perspectiva d'aconseguir canvis institucionals i viratges en les polítiques públiques. No obstant això, experiències de governs locals i regionals estan sent fonts d'innovació i de creació de vies institucionals per a noves formes de participació ciutadana i de relació entre els governs i la societat civil democràtica.
- L'amplitud de les demandes socials i culturals que s'expressen en la societat civil i en les seues organitzacions generen "emergències" no sempre convergents, atesa la lògica diversa dels actors, que tenen arrels socials adherències culturals diferents, que adopten patrons d'identificació i mobilització propis, que poden ser més o menys reactius a les polítiques d'esquerra existents al continent, i que no sempre posen en el debat els drets humans en totes les seues generacions com a punt focal de les seues "polítiques". Sobiranisme i nou constitucionalisme "des de la societat civil" pot ser un bon apel·latiu per a anomenar aquest decisiu assumpte tant per a la realitat dels moviments socials com per a l'educació per a la ciutadania (Rosanvallon, 2007).
- La crisi de control estatal de la seguretat pública per efecte del crim organitzat i la conseqüent pèrdua de legitimitat i confiança dels governs per part de la població i la generació de xarxes que reemplacen l'adhesió a les autoritats legalment constituïdes per una incorporació en bandes paramilitars altament corporativitzades i violentes que resulten atractives per a joves i xics desplaçats, maltractats, exclosos.

Tenint en compte aquestes coordenades, considerem que la dimensió pedagògica de l'educació per a la ciutadania i drets humans pot configurar-se des dels següents plans de significació:

a. Pedagogia sobre els atributs jurídics de

la democràcia, és a dir sobre el reconeixement, la protecció i l'exercici dels drets civils i les llibertats públiques reconegudes en un Estat Social de Dret. En sentit estricte, podem dir que aquesta definició té com a font genuïna la tradició liberal-democràtica de ciutadania. Una agenda

d'enfortiment de la
ciutadania en
aquest àmbit es
relaciona amb les
reformes polítiques-
institucionals que
permeten formes de
participació directa,
iniciativa popular de
lleï, lliure accés a la
informació del
govern
(comptabilitat
pública), control
ciutadà de les
polítiques

governamentals,
gestió participativa
dels pressupostos
locals, incorporació
de la revocació de
mandat dels
representants
elegits per votació
popular, la
democràtització
dels governs
regionals, entre
d'altres assumptes
no menys
 importants. En
aquest pla el

concepte de
ciutadania es
vincula amb el
respecte com cal
dels drets humans i
és un veritable test
de qualitat
democràtica de la
institucionalitat de
l'Estat en un nivell
fonamental.

o. Pedagogia sobre el
respecte de la
diversitat, la
tolerància, la
integració, la no-

estigmatització i no-discriminació siga per la raó que siga. En aquest pla, distingim demandes com un marc legal que sancione la no-discriminació, el respecte dels drets dels emigrants i el compliment dels compromisos internacionals i multilaterals que has subscrit els Estats.

c. Pedagogia sobre el reconeixement de les comunitats i organitzacions de la societat civil com a actors que han de ser valorats, consultats, integrats i subjectes, a través d'institucions formals, del control ciutadà de la gestió pública i de les autoritats, més enllà de la funció

constitucional de
fiscalització que
exerceixen la
institució
parlamentària i
d'altres òrgans
controladors de
l'Estat. Aquest
reconeixement del
"subjecte ciutadà"
és clau per a fundar
una democràcia
subjecta al control
ciutadà formal, que
disposi d'un
sistema d'accés a la

informació que es
genera en les
institucions
públiques.

d. Pedagogia sobre el
procés
comunicacional i
deliberatiu que
constitueixen les
democràcies, que
permet reconèixer
identitats
col·lectives de
diferent signe que
configuren la
democràcia com un

espai de diversitat.
Per aquesta raó
podem parlar de
"ciutadania
complexa", és a dir
d'una ciutadania
que necessita, per
desenvolupar-se,
l'existència d'un
capital cívic i social
que permet
estàndards bàsics
de confiança,
existència de
procediments
formals o informals

per a resoldre
conflictes per la via
no-violenta, i
col·lectius o
comunitats
organitzades de
diferent manera
que generen a la
societat les
capacitats
estratègiques de
tota democràcia,
com són
l'argumentació, el
diàleg, la creació
d'acords socials, la

participació
comunitària. Hi ha
una relació directa
entre la qualitat de
la Ciutadania i el
capital cívic i social
existent en la
societat.

e. Pedagogia del
procés de producció
social de valors, és
a dir, de la
generació de
recursos morals
cívics i socials, la
qual cosa remet a la

realitat normativa
democràtica
fonamental de la
democràcia, és a
dir: els drets
humans.

3. Condicions de possibilitat de l'educació per a la ciutadania com a suport o capital cívic de les democràcies

En aquest apartat plantegem el que considerem les “claus” per a desenvolupar l'educació per a la ciutadania i els drets humans, d'acord amb els arguments assenyalats anteriorment. Són “claus” que es refereixen a un cos de continguts propi pensament polític crític i habilitant per a configurar els continguts de l'educació en drets humans, trencant la cotilla dels models liberals de governabilitat.

a. La democràcia és
principalment una
experiència

ciutadana, de
participació en la
vida comunitària i
d'autonomia moral
dels subjectes
buscant la cura i la
justícia de i per als
altres (els pròxims).
Aquesta definició té
un caràcter
normatiu i pràctic
alhora. La
participació
ciutadana i la
vitalitat de la
societat civil són la

manifestació d'un
conjunt de
preferències
valòriques i els
interessos
d'aquests
subjectes. Són
precisament,
aquests factors
(que constitueixen
una cultura política)
són els que donen
legitimitat i suport a
la democràcia.
Aquest punt de
vista és el que ens

porta a sostenir que la clau de la democràcia dels nostres països està en la implicació de la societat civil en l'esfera pública. Atès que la societat civil és un espai de "provisió de recursos cívics" per a la democràcia. És evident que aquesta implicació de la societat civil en l'esfera pública

ha arribat a
transformar la
manera d'acció
política dels
ciutadans, que
havia estat per molt
de temps
canalitzant a través
dels partits.
o. "Ciutadania" és un
"argument", no
només un fenomen
sociològic, doncs
refereix a una
manera
d'experimentar la

democràcia i la
innovació
institucional
d'aquesta: des de la
perspectiva de
l'educació implica
valorar com a
escenari de
projectes de canvi,
reconeixent la
pluralitat o
diversitat dels
subjectes de la
societat civil.

c. L'enfortiment dels
moviments

ciutadans exigeix
crear capacitats i
capital social:
associativitat,
confiança en
projectes comuns,
comunitarisme,
habilitació per a la
participació i
l'argumentació,
resolució de
conflictes, gestió de
la incertesa, accés i
ús de les noves
tecnologies de la
comunicació,

competències per a
ingressar en la
globalització
(ciutadania
econòmica),
mecanismes de
control ciutadà de
les polítiques
públiques i de les
decisions dels
governos, xarxes de
fiscalització del
govern corporatiu
de les empreses i
de les entitats
financeres

multilaterals.
d. L'estratègia d'una
educació per a la
ciutadania i els
drets humans, com
a pedagogia
ciutadana, s'ha
d'orientar a generar
capacitats
comunicacionals en
els moviments
ciutadans
encoratjant el seu
potencial crític.
Aquests són el
terreny de la

discussió crítica on
els individus es
troben com a
persones públiques,
s'enforteixen com a
subjectes davant
els poders fàctics,
s'exerceix
l'aprenentatge de
les llibertats
públiques, es creen
competències per a
la convivència, es
produeix la nova
alfabetització per a
l'autogovern i

l'exercici de
l'autonomia moral
dels ciutadans en la
globalització
tecnocapitalista.
e. Atès que en la
societat civil es
forma el capital
social per a una
democràcia cal la
capacitació dels
ciutadans en
desenvolupament
com un procés de
dinamisme
participatiu, en tots

els àmbits, incloses
les escoles.
f. Des d'aquesta
perspectiva la
democràcia en
general s'entén
com "deliberativa".
D'aquí la
importància
d'entendre la
pedagogia
ciutadana com un
procés de creació
de capacitats per a
la "deliberació", el
que implica

promoure una ètica
de la Cura i
Reconeixement de
l'altre, la valoració
dels drets dels
diversos, crear les
competències per a
dirimir públicament
conflictes socials,
entre d'altres
aspectes, el que
canviaria
substancialment
l'agenda pública de
l'educació als
nostres països, i

accentuaria el protagonisme a l'educació popular i comunitària.

g. Els moviments ciutadans són també l'espai per a revertir l'individualisme neoliberal a través de "xarxes" i comunitats que reflexionen sobre el sentit públic de l'experiència humana, que

recuperen els
exclosos i
empobrits de la
dinàmica del
tecnocapitalisme,
que vinculen els
subjectes a les
cultures i als relats
que sustenten la
seua identitat-
diversitat.

4. Conclusions: educació per a la ciutadania i els drets humans, i pedagogia ciutadana

a. La democràcia

suposa una
moralitat pública
compartida pels
ciutadans (es): ella
de fundar-se en els
drets humans
Aquesta és una
afirmació que
comparteixen els
teòrics i el sentit
comú de la gent. En
els nostres països el
tema predominant
entre els
moviments
ciutadans és no

només justificar i
demostrar en la
pràctica la relació
entre ètica i
democràcia sinó
aconseguir una
revitalització ètica
de la societat (i de
les democràcies).
Aquest tema
“clàssic” del vincle
entre teoria política
i pràctica ètica
s’actualitza en els
termes que la
democràcia

requereix sostenir-se en procediments on “allò desitjat” s’ha de validar deliberativament, participativament, comunicacionalment. D’aquí el valor de la imatge de la “plaça pública” per a indicar l’atribut comunicacional de tota acció política i de la institució democràtica.

o. Al costat d'aquest
sentir comú sobre el
“descrèdit” de la
política democràtica
constatem un
procés més profund
que marca una
tendència clau per
entendre l'actualitat
dels nostres països:
estem vivint canvis
en el sentit i en
l'estructura mateix
de la política. Des
del punt de vista de
la construcció d'una

pedagogia del camp
polític es
requereixen
reconstruir els codis
interpretatius i fer
nous mapes
cognitius per a
comprendre i actuar
la política.

c. Una pedagogia
ciutadana no pot
plantejar-se sinó
com una proposta
en transició (en
obra) ja que la
mateixa política

està en transició. La democràcia se'ns presenta sense un sentit unívoc. Cognitivament cal fer complexa la mirada. Estem sent partícips de nous processos de diferenciació social. Els diferents camps (economia, cultura, política) adquireixen cada vegada més autonomia. Aquesta

pluralitat de camps
autònoms
segmenta
interessos materials
i impedeix els
principis, l'acció i
les identitats
col·lectives. Hi ha
una crisi del sentit
del comú.
d. Una pregunta clau
per a la pedagogia
ciutadana és quin
és el lloc de la
política i el valor
d'aquesta. Sobretot

en un context on el
mercat adquireix
una gravitació clau
en l'aspecte social.
La mercantilització
de les més diverses
relacions humanes
modelen un nou
tipus de
socialització. El
mercat s'imposa a
la política i es
reestructura la
relació entre allò
privat i allò públic.
L'espai públic és

molt menys
condicionat per la
política que pel
mercat. Des d'una
perspectiva crítica
això significa que el
públic és un espai
mitigat per al
desenvolupament
de la ciutadania, ja
que el mercat
adquireix un
caràcter públic, i els
seus marcs
estableixen les
mesures de les

pròpies relacions
públiques
(competència,
productivitats,
eficiències,
oportunitats).
e. Diversos moviments
ciutadans es
plantegen en
aquesta conjuntura
amb la consigna de
ciutadanitzar la
política, plantejant
el desplaçament de
l'eix de l'acció
política de l'Estat a

la ciutadania.
Aquest és sens
dubte un altre tema
clau de l'agenda de
debat de la
pedagogia
ciutadana. La
política institucional
restringeix el seu
camp d'acció, són
més limitats els
recursos disponibles
per a "fer política
institucional" i el
finançament de les
accions públiques

es fa inabastable
per als moviments
ciutadans
independents de
qualsevol poder
fàctic (empresaris,
militars, esglésies,
mitjans de
comunicació). Per
això l'acció política
d'aquests
moviments es fa en
el límit de la
política. Es produeix
una mena de
informalització de la

política, un
desbordament
ciutadà de la
política
institucional.
Aquesta situació
disminueix la
distància entre la
política i la societat
però
simultàniament
provoca un
buidament de les
institucions
polítiques i la seua
crisi de credibilitat.

f. Cal refundar el concepte de governabilitat: des d'una perspectiva d'ampliació democràtica, governabilitat ha de ser el conjunt d'accions associades a la creació de relacions ciutadanes mediatitzades per procediments i institucions democràtiques, en

què la relació
govern-ciutadania
està normada per
procediments de
balanç, fiscalització,
revocació de
mandats i un
constant
perfeccionament de
les regles. En
aquest sentit,
governabilitat (o
més pròpiament
governança) és una
manera de
referenciar poder

polític i ciutadania a través d'una democràcia participativa.

g. Els drets humans han sorgit d'un procés continu que té la seua font la noció de ciutadania com la condició del dret a tenir drets, que ha estat el resultat de lluites i d'empoderament social i del pensament polític

(Arditi, 2007).
Aquesta visió
implica la idea de
ciutadania com a
condició social, com
atribut, com el
contingut de plena
pertinença a una
comunitat política
particular i com la
capacitat de
qüestionar i
controlar a
l'autoritat,
involucrant-nos en
les discussions

públiques. Això és
entendre la
ciutadania com a
racionalitat pública,
el que
pedagògicament
significa aprendre a
argumentar, donar
raons, deliberar,
desenvolupar la
racionalitat
comunicativa dels
ciutadans. Des de
les últimes dècades
del segle passat
s'han desplegat una

diversitat de
moviments
ciutadans que han
qüestionat aspectes
fonamentals del
sistema polític
democràtic
occidental, com la
representació, la
legitimitat dels
partits polítics, la
credibilitat de les
institucions
parlamentàries,
l'esgotament dels
lideratges

tradicionals. La
tradició intel·lectual
s'ha vist animada
per aquests
fenòmens
actualitzant el
debat sobre la
Ciutadania en tant
que concepte clau
de la teoria política.
n. En el
desenvolupament
teòric contemporani
d'alt impacte en el
pensament
politicopedagògic,

la Ciutadania s'ha referit en una primera esfera a l'estatut jurídic de l'individu pel que fa: a) subjecte de drets, i: b) subjecte de deures amb l'Estat. Aquesta dimensió de la Ciutadania ha estat codificada gradualment de manera positiva en l'ordre legal dels països democràtics.

Després, en una
nova esfera, es
distingeix no només
la dimensió,
“jurídica” sinó
també la dimensió
“històrica” que fa la
Ciutadania a
dinàmiques socials i
històriques que han
estés el repertori de
drets configurant
noves formes de
representació
política i de la
relacions entre els

ciutadans i l'Estat (Rubio, 2013). En aquesta última versió s'ubica l'enfocament pedagògic que consideren la Ciutadania com un procés gradual de millora positiu dels drets ciutadans generat per l'acció de moviments socials. Una tercera esfera és la que defineix Ciutadania

com una manera de
a) pertinença i
vinculació a una
comunitat política i,
b) de
reconeixement
pràctic de drets i
d'obligacions dels
individus en relació
a altres que puguin
tenir altres formes
de pertinença, però
de mateixa manera
respecten aquest
règim de
reciprocitat. A

aquesta forma de
Ciutadania se l'ha
anomenat
"Ciutadania de
reciprocitat" o bé
"Ciutadania de
reconeixement" i es
defineix com un
argument moral
que s'expressa en
conceptes pràctics
com solidaritat,
reciprocitat i
confiança.
D'aquesta
perspectiva les

definicions de
Ciutadania no es
redueixen als seus
referents moderns
occidentals com ara
universalitat i
igualtat sinó que
s'amplia a la
consideració que la
Ciutadania és un
conjunt de recursos
cívics i ètics per a
l'exercici expressiu,
participatiu i
confrontacional-
generatiu de la

democràcia. Des
d'aquesta mirada
adquireixen gran
rellevància
l'ensenyabilitat de
les capacitats
cíviques, entre
aquestes la més
fonamental: la
promoció, l'exercici
dels drets humans i
la seua exigibilitat
davant l'Estat.

Bibliografía

Arditi, Benjamín (2007) Ciudadanía de Geometría Variable y Empoderamiento social: una propuesta, en PNUD, Ciudadanía y Desarrollo Humano, Cuadernos de Gobernabilidad Democrática 1. Buenos Aires: Siglo XXI.

Boeninger, Edgardo (1997) Democracia en Chile. Lecciones para la Gobernabilidad, Ed. Andrés Bello, Santiago,

Cox, Cristián (2010) La Educación Cívica en los Curriculum Vigentes, en Tedesco, Juan Carlos, Educación y Justicia: el sentido de la educación, Fundación Santillana, Madrid:

Educación y justicia: el sentido de la educación (Consultado, 10, mayo, 2013)

Cox, Cristián (2013) El Principio de Fraternidad en los Valores, Instituciones y Relaciones Sociales en la Educación Escolar Latinoamericana, en Mardones Rodrigo, Fraternidad y Educación ,Buenos Aires, Ciudad Nueva

IEA (2010) Informe IEA sobre Educación Cívica (2010) (Consultado 10, mayo, 2013)

García, Carolina, Flores, Luis (2011) Los Desafíos de la Formación Ciudadana y la Cohesión Social frente a la des-subjetivación. Hacia una interpretación del fenómeno social desde la subjetividad, Estudios Pedagógicos XXXVII N° 2, 329-344, Valdivia, Universidad Austral

Madgenzo, Abraham (2011) Formación de Estudiantes para una Democracia Deliberativa, Revista Electrónica Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación (Consultado 10, mayo, 2013)

Osorio, Jorge (2006) Educación para los Derechos Humanos y Pedagogía de la Memoria, en Osorio, Jorge y Rubio, Graciela, El Deseo de la Memoria. Escritura e Historia, Escuela de Humanidades y Política, Santiago de Chile.

Rubio, Graciela (2013 a) El pasado reciente en la experiencia chilena. Bases para una pedagogía de la memoria (Consultado 13, mayo, 2013)

Rubio, Graciela (2013 b) Política, Memoria y Pedagogía, LOM, Santiago

Rosanvallon, Pierre (2007), La Contrademocracia. La política en la era de la desconfianza. Ed. Manantial, Buenos Aires